

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

**НАУКОВІ ПРАЦІ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЗАПОРІЗЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Випуск ХХХІ

Запоріжжя

2011

УДК: 94(066)
ББК ТЗ(0)я43
НЗ4

*Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.
збірник включено до нового переліку фахових видань, у яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук*

*Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ №15438-4010 ПР від 19.06.2009 р.*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету (протокол №4 від 20.12.2011 р.)*

Редакційна колегія:

Турченко Ф. Г., доктор історичних наук, професор (головний редактор)
Васильчук Г. М., доктор історичних наук, професор
Ігнатуша О. М., доктор історичних наук, професор
Каганов Ю. О., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар)
Лях С. Р., доктор історичних наук, професор
Нестеренко Л. О., кандидат історичних наук, доцент
Тимченко С. М., доктор історичних наук, професор
Ткаченко В. Г., кандидат історичних наук, доцент
Турченко Г. Ф., доктор історичних наук, професор
Фролов М. О., кандидат історичних наук, професор

Рецензенти:

Темірова Н. Р., доктор історичних наук, професор
Шитюк М. М., доктор історичних наук, професор

НЗ4 Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : ЗНУ, 2011. — Вип. XXXI. — 368 с.

ISSN 2076-8982

Видання містить статті з актуальних проблем теорії і методології історичної науки, історії України, всесвітньої історії та міжнародних відносин, історіографії, джерелознавства, а також включає рецензії на наукові роботи.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

УДК: 94(066)
ББК ТЗ(0)я43

© Автори статей, 2011
© ЗНУ, 2011

ISSN 2076-8982

Beresten' Yu. V. *Mennonite alternative service in forest districts of the Tsarist Russia at the beginning of World War I (July 1914 - January 1915)*

In the article the features of organization of alternative service of mennonites in forest district of tsar's Russia in the beginning World War I (July 1914 – January 1915) are analysed. The special attention is spared to the problems of adaptation of forest service of mennonite communities of relatively social and political realities and requirements of war-time on the initial stage of World War I.

Keywords: mennonites, World War I, forest service, forest district.

УДК: 379.857:286.12

М. В. Бєлікова, Н. О. Зацепіна

МЕНОНІТСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ НОСТАЛЬГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу формування та розвитку ностальгійного туризму менонітів в Україні. Акцентується увага на характеристиці річного круїзу менонітів «Подорож пілігримів» 1995-2010 рр. Наголошується на необхідності відновлення круїзів Україною в контексті підготовки до Євро 2012.

Ключові слова: меноніти, колонії, ностальгійний туризм, круїз.

Сентиментальний (ностальгійний) туризм – прагнення емігрантів та їх нащадків побачити історичну батьківщину своїх предків, ознайомитися з її культурою та звичаями. Ностальгійний туризм (ностальгія – від грецького «туга за батьківщиною, духовна слабкість за минулим») є одним із перспективних видів туризму в Україні, можливості якого повністю не вивчені і не використані, між тим збільшення кількості подорожей іноземців на історичну батьківщину, в основі яких знаходиться потреба в ретроспекції є значним стимулом для того, щоб систематизувати «ностальгійних туристів» як окрему групу і сприяти задоволенню їх потреб через відповідні туристські центри, яких сьогодні немає. Ініціювати створення подібних центрів можуть як профільні навчальні заклади, так і громадські організації у тісній співпраці з культурними національними товариствами.

Для іноземних громадян в діаспорі, чиї далекі родичі або рідні емігрували в інші країни, безумовно буде цікаво побувати на землях предків, зануритися в їх культуру. Ностальгійні потреби є видом духовних потреб людини, вони стійкі у часі та підкріплюються асоціативною пам'яттю, в якій зберігаються яскраві спогади про минуле. Ці спогади «живуть» у вигляді сімейних легенд, які передаються з покоління в покоління, потребують «підживлення» і спонукають до туристських подорожей людей різних вікових груп. Ностальгійний туризм пов'язаний з етнічним, релігійним туризмом. Це зокрема стосується менонітів, яких на початку ХХІ ст. в світі нараховувалось 500-700 тис. осіб. Меноніти намагаються зберегти етнічну однорідність, керуватися рішеннями власних органів самоврядування. На сьогодні на території України зафіксовано дві менонітські общини, в м. Запоріжжя та Молочанськ Запорізької області [1; 2, с.289].

На наш погляд, одним із перспективних шляхів відновлення історичної пам'яті менонітів, є широке використання можливостей, яким володіє ностальгійний туризм. Якби вдалося відновити організацію круїзів, вірогідно, зростає б кількість подорожей менонітів на історичну батьківщину. Водночас це сприяло б покращанню іміджу м. Запоріжжя як туристичного центру.

Не дивлячись на те, що ностальгійні подорожі здійснюють в першу чергу люди старшого покоління, їхні діти, внуки та правнуки, які мають бажання ознайомитись з особливостями культури та побуту своїх предків, радо, хоча і з певними застереженнями щодо рівня сервісу в Україні, цікавляться історичною батьківщиною своїх пращурів.

Серед головних і основоположних причин, що спонукали третину менонітів Південної України до переселення у 70-ті рр. ХІХ ст., слід в першу чергу віднести впровадження обов'язкової військової служби, що для пацифістськи налаштованих менонітів було цілковито неприпустимо, та ліквідація діяльності на Півдні України Піклувального Комітету. Обидві ці причини хоча перша й у більшій мірі, ніж друга, спровокували вихід назовні тих недоволені та труднощів, що увесь час накопичувалися усередині менонітських громад від самого початку їх поселення на Півдні України. До таких слід віднести нестачу вільної землі для поселення молодих менонітських подружніх пар, та, спричинене цим, зростання безземельних осіб, що почало даватися взнаки, особливо після 1861 р. Бажання дотримуватися чистоти релігійних поглядів, тобто уникати будь-яких спрощень та відходів від усталених норм і правил віросповідання, започаткованих ще батьками-засновниками релігійного віровчення. Масова еміграція менонітів відбувалася у 1873-1876 рр., 1914-1918 рр., 1922-1929 рр., 1941-1948 рр. до Канади, США, країн Латинської Америки [3; 4, с.30-33]. Зараз там проживають вихідці

з цих колоній та їх нащадки, які отримують заповіт від своїх батьків відвідати свою історичну батьківщину, іноді без здійснення цієї подорожі не можуть отримати спадок.

Сучасний розвиток ностальгійного туризму менонітів відзначається поглибленим інтересом до проблем, які довгий час лишалися поза увагою дослідників. Упродовж XIX – початку XXI ст. з'являлися публіцистичні та історичні, філософські праці з історії менонітських колоній регіону, але ці праці дотичні нашій тематиці. Вітчизняна історіографія проблеми акцентувала увагу на соціальний, економічний, культурний, релігійний розвиток менонітів [5-9]. Відсутність спеціальних праць з вивчення досвіду створення туристського продукту «Подорож пілігримів» (The Mennonite Heritage Cruise: A Pilgrim Journey) гальмує наукові студії [10]. Відтак, актуальною є мета нашого дослідження – описовий аналіз формування та розвитку ностальгійного туризму менонітів в Україні.

Інформація про круїзи в колишні колонії менонітів по Дніпру представлена на сайті круїзу фрагментарно статтями, записками, фотографіями та в інших ресурсах, але є фрагментарною. За даними джерелами круїз «Подорож пілігримів» (The Mennonite Heritage Cruise: A Pilgrim Journey) проіснував впродовж 1995-2010 рр., кількість пасажирів щорічно не перевищувала 200 осіб: у 1997 р. – 157, 1999 р. – 160, 2010 р. – 180 осіб. За нашими підрахунками, впродовж 15 років близько 1500-2000 менонітів здійснили подорож Україною [11].

В Україні туристичні агенти Марина та Уолтер Унгери співпрацювали з круїзною кампанією «Червона Рута» (м. Київ) та ВАТ «Інтурист-Запоріжжя». Організатори туристського продукту позиціонували круїз кораблем як плаваючу общину пілігримів в Україні, туристи впродовж двох тижнів вивчали своє коріння, слухали лекції та відвідували екскурсії. П'ятнадцятиденний круїз, розрахований на вихідців з України та нащадків менонітів з США та Канади, починався у м. Києві і йшов р. Дніпром через Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон до Чорного моря та закінчувався в м. Одесі. У м. Запоріжжі відбувалася зупинка корабля на три-чотири дні, коли організовувались автобусні оглядові та тематичні екскурсії до колишніх менонітських колоній регіону, хортицьких і молочанських. Підчас довготривалих екскурсій туристи забезпечувались ланч-пакетами.

До початку круїзу проводилося опитування потенційних клієнтів з метою виявлення місцевостей, які вони бажають відвідати в Україні: колишні колонії, хутори, економії, щоб спланувати варіативну частину маршруту колишніми менонітськими селами Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей та АР Крим. Маршрут менонітськими селами залежав від бажань туристів: зацікавлена особа або група отримувала легкову машину з досвідченим водієм, екскурсоводом та в разі необхідності перекладачем, з метою відвідування місця, звідки походила сама особа або її пращури.

Під час подорожі Дніпром корабель ставав плаваючим університетом: професор університету Фресно (США) Пол Тевс читав лекції, присвячені історії менонітів у Російській імперії; канадський архітектор Руді Фрізен знайомив з архітектурою менонітів у Російській імперії, яка готувала туристів до відвідування найатрактивніших пам'яток менонітського походження в Запорізькій області (див. табл. 1).

Таблиця 1

Культурно-історичні об'єкти менонітської спадщини в Запорізькій області [12]

№	Пам'ятки	Час створення	Місцезнаходження
1	Кладовище менонітів	XVIII – XIX ст.	м. Запоріжжя, Острів Хортиця
2	Хортицьке центральне училище	1870-1890 рр.	м. Запоріжжя, Верхня Хортиця
3	Хортицьке жіноче училище	1904 р.	м. Запоріжжя, вул. Істоміна, 16. Верхня Хортиця. ЗОШ №81
4	Млин Г. Нібура	1893 р.	м. Запоріжжя
5	Будинок вдови промисловця Вальмана	1930 р.	м. Запоріжжя, вул. Комінтерна, 7. Верхня Хортиця.
6	Гальштаттське центральне училище	XIX ст.	м. Молочанськ
7	Будинок Генріха Вілмса	Початок XX ст.	м. Молочанськ
8	Пивоварний завод	XIX ст.	м. Молочанськ
9	Вітряк	XIX ст.	Працював до 1952 р. Колонія Олександркроне.
10	Арка в маєтку І. Корніса	I пол. XIX ст.	Колишній маєток Юшанлі
11	Будинок-музей німецьких колоністів	Засновник та власник музею В.Г. Пиндич, нащадок меноніта А. Петерса, який побудував дім у 1896 р. В експозиції – інтер'єр та домашнє начиння менонітів та німецьких колоністів.	Запорізький р-н, с. Ручаївка, вул. Берегова, 5

12	Меморіальний пам'ятник менонітам – жертвам лихоліть, сталінських репресій та релігійних переслідувань	2009 р.	м.Запоріжжя, Верхня Хортиця.
13	Меморіальний пам'ятник на честь Токмацької гілки Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці, побудованої у 1914 р. Гергардом і Яковом Вал	2004 р.	Мелітопольський р-н, залізнична станція Світлодолинська

На сьогодні організація круїзів призупинена через матеріальні проблеми, пов'язані з наслідками світової економічної кризи 2008-2009 рр., зменшенням попиту, масовий річний круїз перетворився на автобусні подорожі малочисельними групами. В листопаді 2011 р. в передмісті Фресно, Каліфорнія, відбулась зустріч колишніх учасників та організаторів круїзу, які згадували про круїзи, обговорювали політичну та економічну ситуацію в Україні, намагалися зібрати гроші для підтримки гуманітарної роботи менонітів в країні. Ця зустріч свідчить про зацікавленість менонітської громади в оновленні організації круїзних подорожей.

Таким чином, на сьогоднішньому етапі розвитку ностальгійного туризму менонітів значення набуває відновлення круїзів Україною в контексті підготовки до Євро 2012. Рейтинг сайту CNN оприлюднив список найатрактивніших для туризму країн у 2012 р., у який увійшли Україна разом з Польщею, що безперечно пов'язано з тим, що країни обрані для проведення футбольних матчів Чемпіонату Європи. У зв'язку з майбутнім чемпіонатом очікується збільшення кількості туристів, а залучення менонітів до цієї події було б доцільним.

Джерела та література

1. Home Page of the Mennonite Heritage Cruise [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://home.ica.net/~walterunger/index.htm>
2. Релігієзнавство: Навчальний посібник / За ред. С.А. Бублика. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 496 с.
3. Атаманенко С.В. Імміграція в Канаду і США менонітів Півдня України в 70-ті роки XIX ст. : дис... канд. істор. наук : 07.00.02 «Всесвітня історія» / Сергій Вікторович Атаманенко. – Дніпропетровськ, 2002. – 217 с.
4. Осташева Н.В. На переломе епох ... Меннонитское сообщество Украины в 1914-1931 гг. / Наталия Викторовна Осташева. – М. : Готика, 1998. – 256 с.
5. Безносова О.В. Пізнє протестантське секстанство Півдня України (1850-1905) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Оксана Володимирівна Безносова; Дніпропетровський державний ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 18 с.
6. Берестень Ю.В. Земельні відносини в менонітських колоніях Півдня України та їх суспільні наслідки (60-90-ті роки XIX століття) : дис... канд. істор. наук : 07.00.01. – «Історія України» / Юрій Володимирович Берестень. – Запоріжжя, 2006. – 229 с.
7. Белікова М.В. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917 рр.) : дис... канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / Марина Володимирівна Белікова. – Запоріжжя, 2005. – 266 с.
8. Венгер Н.В. Менонітське підприємництво та модернізація Півдня Російської імперії (1789-1917) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Наталия Вікторівна Венгер; Дніпропетровський національний ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – 36 с.
9. Задерейчук І.П. Розвиток системи освіти в німців на Півдня України 1789-1938 рр.: дис... канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Іван Панасович Задерейчук.– Сімферополь, 2005. – 245 с.
10. Белікова М.В., Зацепіна Н.О. Менонітський етнічний туристський продукт: досвід та практика // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи: 36. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (Львів, 2-3 березня 2011 р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2011. – С.417-423.
11. Home Page of the Mennonite Heritage Cruise [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://home.ica.net/~walterunger/index.htm>
12. 150 чудес Запорожского края, которые необходимо увидеть. – Запорожье : ООО Печатный Мир, 2011. – 126 с.

Белікова М. В., Зацепіна Н. А. Меннонитские поселения: история формирования и развития ностальгического туризма в Украине

Статья посвящена анализу формирования и развития ностальгического туризма меннонитов в Украине. Акцентируется внимание на характеристике речного круиза «Путешествие пилигримов» 1995-2010 гг. Отмечается необходимость возобновления круизов Украины в контексте подготовки к Евро-2012.

Ключевые слова: меннониты, колонии, ностальгический туризм, круиз.

Belikova M. V., Zatsypina N. O. Mennonite villages: the history of the formation and development of the nostalgic tourism in Ukraine

The article analyzes the formation and development of the Mennonites' nostalgic tourism in Ukraine. The attention is drawn to characterization of The Mennonite Heritage Cruise: A Pilgrim Journey 1995-2010. The authors stresses the idea that it's important to resume Mennonite cruises in the context of Ukrainians preparations for Euro 2012.

Keywords: Mennonites, colonies, nostalgic tourism, cruise.